

POLGÁR ANIKÓ

„Még levelei erezetét se hagyjam figyelmen kívül”

Észrevételek Devecseri Gábor fordításszemléletéről
és fordítói munkamódszeréről

Devecseri Gábor a 20. századi magyar műfordítás-történet egyik legmeghatározóbb, paradigmaalkotó egyénisége, aki fordításaival és újszerű fordítói elveivel már életében is vitákat gerjesztett, s az életművéhez való viszonyulás filológusok, műfordítók és írástudók körében máig is felkavarja a kedélyeket. A legnagyobb összhangot Homéros-fordításainak megítélésében találjuk. „Eltalálta azt a homérosi hangot, melyre a kor várt. Más oldalról azt mondhatjuk: meggyőzte olvasóit, hogy Homéros ilyen” – állapítja meg Devecseri Homéros-fordításáról Ritoók Zsigmond.¹ Írásomban Devecserinek az elmélet és gyakorlat összefüggéseire épülő fordításszemléletével és annak mai megítélésével kapcsolatos észrevételeimet fogalmazom meg, reflektálva a témában született korábbi műhelytanulmányok eredményeire, valamint a fordítói háttérmunkát dokumentáló kéziratári anyagok folyamatban lévő vizsgálatának a tanulságaira is.

A műfordítás-történet fájó pontjai

A 20. századi Catullus-olvasatokat számba vevő monográfiámban Devecseri a rekonstruktív fordításmódszer megalapozójaként szerepelt.² Módszerének lényegi eleme a forrásszöveg körülményeinek rekonstruálása, a célszöveg kulturális elidegenítése, a nyelvi idegenség érzékeltetése, a metrika abszolutizálása. A monográfiában felmerülő témákra reagáló írásában Szilágyi János György – aki közeli barátként nemcsak tanúja volt a Devecseri-fordítások megszületésének, hanem lektorként közre is működött abban – egy Vergilius-parafrazissal (*infandum renovabat dolorem*³ – „ki-mondhatatlan fájdalmat újítoott meg”) a közelmúlt magyar műfordítás-történetének fájó pontjaira, újra feltépett sebeire is utal.⁴

Gondolhatunk itt a Horatius-vita heves indulatainak felújulására, a támadások okozta sebek feltépésére, s főként annak a hosszan tartó, nyugtalanító csendnek a megtörésére, mely a csupán látszólag lezárt vitát követte. Szepes Erika indulatos szövegében

¹ RITOÓK Zsigmond, *Homéros Magyarországon: Adalékok*, Budapest, Pesti Kalligram, 2019, 309.

² POLGÁR Anikó, *Catullus noster: Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, Pozsony, Kalligram, 2003, 130–154.

³ Vergiliusnál *infandum, regina, iubes, renovare dolorem* (*Aen.* II.3.). LAKATOS István fordításában: „Szörnyű sebet kívánsz ismét feltépni, királynő.” VERGILIUS összes művei, Budapest, Európa, 1984, 132.

⁴ SZILÁGYI János György, *Az antik klasszikus költészet fordításának aktualitása* = Sz. J. Gy., *A tenger fölött: Írások ókori görög és itáliai kultúrákról*, Budapest, Gondolat, 2011, 226.

a „Devecserivel (ill. monumentálissá magasztosított emlékével)” vívott küzdelméről vall, s okként Devecseri fordításainak pontatlanságát nevezi meg („mert *nem pontos* és éppen a *lényeges helyeken nem pontos*”⁵). Erre a Szepes-recenzióra is reagált Szilágyi János György a VI. Magyar Ókortudományi Konferencián 2004-ben elhangzott előadásában, hangsúlyozva, hogy elhibázottnak tartja a műfordító Devecseriről kialakított statikus képet.⁶ Kőrizs Imre is az indulatokra céloz, azt hangsúlyozva recenziójában, hogy műfordítás-történetet nehéz „*sine ira et studio*” írni.⁷ Vas Istvánra hivatkozva arra is rámutat, hogy a 20. századi fordítástörténetünk egyik kulcsproblémája, amely „Devecseri életművéből fakad: hogy külön útra tért a műfordítás és az élő irodalom”, s ennek „megvannak a máig ható következményei”⁸ Kőrizs a Horatius-vitát a lázadás egy formájának tartja: „csupán évekkkel az 1956-os forradalom után és még nem a végén a megtorlásnak – a költők mintha az irodalom szuverenitásának megmaradt területeit védelmezték volna a hatalommal (a kiadóval, a szerkesztőkkel, a hivatalossággal) szemben”⁹.

Devecseri életművének feltűnő eleme az a kettősség, amit a legjobban az *Önkéntes határőrrel* párhuzamosan készülő *Ilias*-fordítás példájával lehet érzékeltetni. A Devecseri-életmű mélypontjának számító *Önkéntes határőr* című elbeszélő költemény, amint azt a hagyatéknak a korszakra vonatkozó dokumentumait áttanulmányozó Reichert Gábor megállapítja, „»pártfeladatként« valósult meg 1951-ben”¹⁰ „a Honvédelmi Minisztérium és az Írószövetség közös kampányának részeként keletkezett”¹¹. A korszak kultúrpolitikáját kiszolgáló, pártfeladatként verselő Devecseri ugyanakkor a magyar műfordítás-történet egyik csúcspontjának számító művön, az *Ilias* új magyar fordításán is dolgozott, amiért 1953-ban Kossuth-díjat kapott. Somlyó György szerint „Devecseri életműve, pályája és személyisége meg sem közelíthető (még távolról sem) e nélkül a megdöbbentő kettősség nélkül”¹². Ennek a kettősségnek az érzékelése is táplálja a Devecseri életműve és fordításszemlélete körüli indulatokat, annál is inkább, mert amint ezt Somlyó hangsúlyozta, „nálunk a (kicsit mindig iskolás) irodalmi »osztályozás« rendjében az (egyébként mindig változó követelményű) »magaviselet« előkelőbb és kitüntetettebb helyet kap, mint a (mellesleg sokkal kevésbé változó) »tárgyak«; mondjuk a fogalmazás vagy a matematika”¹³.

⁵ SZEPES Erika, *Miért éppen Catullus?: Polgár Anikó Catullus noster című könyvéről*, Kalligram, 2003/12, 149.

⁶ SZILÁGYI, 231.

⁷ KŐRIZS Imre, *Átvitt értelem*, Ókor, 2004/2, 90.

⁸ *Uo.*, 91.

⁹ KŐRIZS Imre, *A mi Horatiusaink*, Literatura, 2008/2, 213–214.

¹⁰ REICHERT Gábor, „Jó ember, jó gyerek akar lenni”: Devecseri Gábor *Önkéntes határőr* című elbeszélő költeményéről, *Irodalomismeret*, 2016/4, 48.

¹¹ *Uo.*, 50.

¹² SOMLYÓ György, „Zeusz hasznos fia...”: Devecseri Gáborról a *De amore új megjelenése mentén = Imáttalán ima: Kortársak Devecseri Gábor emlékére*, szerk. MARÓTI István, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001, 196.

¹³ *Uo.*, 198.

A metrum a vers színpada

A Horatius-vita kulcskérdései a természetesség–mesterkéltég dichotómia mentén vetődtek fel, s ehhez az ellentétpárhoz kapcsolódott a metrum fellazításának és a metrika abszolutizálásának kérdése. Vas István azt hangoztatta, hogy „csak látszólag és a metronóm mértékével tudjuk az antik verselést utánozni, nem pedig lényegében, mert ugyanazzal a prozódiai tisztasággal nem tudjuk ugyanazt a természetességet elérni”.¹⁴ Ehhez kapcsolódva beszél Rónay György is a metrikai hűség „formalisztikus” gyakorlatáról, „metrikai kattogás”-ról, mely „nem figyelmet irányít, hanem fordítva: elmos, figyelmet altat”.¹⁵ Megoldásként Rónay is a metrum fellazítását javasolja: „nem hiszem, hogy az olvasó vagy hallgató botránkozva fönnakadna minden helyen, ahol a simaság, könnyedség, *tenuitás* érdekében a fordító egy-egy jambust vagy trocheust spondeussal helyettesítene, sőt esetleg daktilust is jambussal; de biztos vagyok benne, hogy ott fönnakad, ahol a magyar nyelv természete ellen erőszakot tettek”.¹⁶

„A vers színpada az a metrumkeret, amelyen belül vállaltad a játékot” – írja Devecseri egy kéziratos megjegyzésében, Rónay György *Horatius körül* című cikkére válaszul.¹⁷ „Ne kérkedj természetességeddel, hogyha azon az áron éred el, hogy kimégy a színpadról és a színpad mögött játszol tovább.”¹⁸ Devecseri valóban természetesen tudott mozogni a metrum színpadán. Már korai fordításai is gördülékenyek, már indulásakor is „nagy formakészséggel és szokatlanul tiszta verseléssel fordít”.¹⁹ Devecseri másutt is gyakran hangsúlyozta, hogy a versmérték nem elhagyható vagy elcserélhető díszítménye a versnek, hanem olyan tartó váza, mint az eleven testnek a csontváz.²⁰

A Horatius-vitában Devecseri természetes folyású Homéros-fordításai olyan viszonyítási alapként jelennek meg, melyekhez képest radikális elmozdulás látszódik Devecseri bonyolult Horatius-fordításaiban. Vas István szerint Devecseri görög

¹⁴ Vas István, *Horatius olvasásakor* = V. I., *Az ismeretlen isten: Tanulmányok 1934–1973*, Budapest, Szépirodalmi, 1974, 608.

¹⁵ RÓNAY György, *Horatius körül* = R. Gy., *Fordítók és fordítások*, Budapest, Magvető, 1973, 149.

¹⁶ *Uo.*, 150.

¹⁷ Devecseri hagyatékában fennmaradt Rónay György *Horatius körül* című cikkének korrektúrapéldánya Devecseri kézzel írt megjegyzéseivel. A jegyzetek a *Kókuszbajnokság és Facica* című vitairat előkészítő munkálataihoz tartoznak, de nem minden kézzel írt feljegyzés került bele a megjelent változatba: DEVECSERI GÁBOR, *Kókuszbajnokság és Facica: Versfordítási elvekről* = D. G., *Műhely és varázs: Görög–római tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1973, 361–375.

¹⁸ PIM Kézirattár, Devecseri Gábor-hagyaték, Gymsz.: 1998/7.

¹⁹ Vas, 611.

²⁰ „Holott Vergiliusnál – és minden igazi nagy költőnél – a vers képlete nem úgy hordozza magán a szöveget, mint a ruhafogas a ruhát, hanem mint az eleven test eleven csontváza az izmokat, idegeket, bőrt, az egész szervezetet, mellyel együtt születik és együtt él.” DEVECSERI GÁBOR, *Antik versforma – magyar szöveg* = D. G., *Antik tanulmányok: Műhely és varázs*, Budapest, Magvető, 1981, II, 382.

tónusának fő jellegzetessége a fennkölt szókinccs²¹ és a daktilikusság,²² s az ezen jegyek felerősítésére irányuló javítgatások folyamatával „érte el páratlan teljesítményét: a görögségnek azt a képzetét – vagy illúzióját, egyre megy –, amely olyan jólesően sugárzik egész Homéroszából, s egyúttal azt a szigorú metrikai tisztaságot, ahogy senki költő nem verselt még Magyarországon – másutt még úgy sem”.²³ A Horatius-fordítások kapcsán azonban „megbicsaklás”-ról beszél Vas, s hangsúlyozza, hogy a kötetben számos „műhiba, nehézség, suta mozdulat” van, s erre szerinte „itt sem lehet más magyarázat, csak a tartalomnak végső soron reménytelen és fölösleges küzdelme a formával”²⁴ – ezt Vas Devecseri Horatius-fordításaiból vett példákkal is igazolja, rámutatva a magyar szövegek nehézkességére, „tökéletes metrikájú darabosság”-ára.²⁵

Mániákus csiszológmunka

Ha Devecseri fordítói nézeteinek alakulását vizsgáljuk, jelentős különbség mutatkozik a korai és az érett korszak fordítói munkamódszere között. Ha csak taláalomra, az életmű két különböző fázisában született műfordításokat hasonlítunk össze (ahogy ezt Vas István teszi Devecseri *Odysseia*-fordításának, valamint az 1961-es kötetben megjelent Horatius-fordításainak összevetésekor), tévesen azt gondolhatjuk, hogy az antik szerzők szövegei közti metrikai vagy hangnembeli különbség okozza a törést. Devecseri *Odysseiája* Vas szerint „a századnak egyik legnagyobb klasszikus fordítás-teljesítménye”,²⁶ míg a Horatius-szövegek a „mesterek”, köztük Devecseri, a kiváló fordító „megbicsaklását”²⁷ váltják ki, mégpedig azért, mert a bonyolult antik strófák a hexameternél „nehezebben áthatolható közegnek”²⁸ bizonyulnak, s ezekben Horatius könnyedsége nehezen visszaadható. Vas megoldásként a metrika fellazítását javasolja („nem jobban járunk-e, ha a szótagok metronómszerű rövidségét és hosszúságát mi is a hangsúlyossággal pótoljuk”²⁹).

Ha azonban a Vas által kiragadott példákon túl megvizsgáljuk Devecseri korai és érett korszakának fordításait és a fordításvariánsokat, megállapíthatjuk, hogy a Devecseri-fordítások nem a metrika miatt bonyolultak, s a hírhehd, szinte mániákus csiszolgatásoknak sem a metrika abszolutizálása volt a fő tétje. Devecseri mozaikszerű, az apró részletekre, díszítőelemekre odafigyelő fordítómódszere során minduntalan

²¹ „a lényeg az, hogy megszokott, köznapi szót cserélt ki fennköltre, szokatlanra”. Vas, 601.

²² „csak hogy ne kelljen a ritmikailag egyenértékű spondeusszal helyettesítenie a daktilust”. *Uo.*, 601–602.

²³ *Uo.*, 602.

²⁴ *Uo.*, 625.

²⁵ *Uo.*, 626.

²⁶ *Uo.*, 612.

²⁷ *Uo.*, 626.

²⁸ *Uo.*, 607.

²⁹ *Uo.*, 608.

megalkuvásokra kényszerült, az is előfordult, hogy a metrikai precizitásról is képes volt lemondani az eredeti szöveg egy fontos elemének kiemelése érdekében,³⁰ sokkal gyakoribb azonban, hogy a csiszolgatások során a forma feszes maradt ugyan, ám a szöveg természetes folyása megtört. Vas István „filológiai és verstani megszállottság”-ról beszél,³¹ mely arra vezette Devecserit, hogy folyton javítgasson a fordítás szövegén, még a leadás után a nyomdában is.³² Vas esszéje hozzájárul a legenda színezéséhez „a hóbortos költőről, aki érthetetlen rigolyával egyre javít a kéziratban, a levonaton, a gépbe emelt íveken, s ha már a példányok fele ki van nyomva, esetleg még a másik felén is”.³³ Ezt az állandó javítgatási kényszert Szilágyi János György nyilatkozata³⁴ és a hagyatékban maradt szövegváltozatok is igazolják.

Devecseri saját versfordítási módszere egy fontos elemének tartja a legapróbb részletek érzékeltetését: „arra törekedtem – írja –, hogy még levelei erezetét se hagyjam figyelmen kívül; mentsem át azt is”.³⁵ A verssorok ebben a metaforában a finoman erezett falevélhez hasonlíthatnak, s a csiszolgatások, a szöveg természetes lendületét nem egyszer megtörő utólagos javítgatások többnyire arra irányulnak, hogy ezeket a legapróbb részleteket is megpróbálják érzékeltetni. Ha megfigyeljük a javítgatásoknak a természetrajzát, közelebbről meg tudjuk határozni az érett Devecseri fordításmódszerének már a kortársak közül is sokakat vitára ingerlő, s olykor még ma is indulatokat gerjesztő lényegi pontjait.

Szilágyi János György szerint Devecseri műfordítói munkásságának csúcspontja „az *Odyseia* első változata volt 1947-ben”.³⁶ Elgondolkodtató kijelentés, főként, ha tekintetbe vesszük, hogy az *Odyseia*-fordítás utáni több mint húsz évben születik meg Devecseri fordítói életművének tetemes része, többek között az *Ilias* és a teljes Homéros, az antik tragédiák, Anakreón versei, Ovidius *Átváltozásai*. Az *Odyseia*-fordítást csupán a később átdolgozott vagy bővített fiatalkori fordítások (Catullus összes versei, Homéros és Kallimachos himnuszai, két Plautus-komédia, Platon *Sókratész védőbeszéde* című műve) előzik meg. Nem mellékes, hogy Szilágyi az *Odyseia* első változatát emeli ki – a korai fordítások ugyanis a későbbiekben számos

³⁰ Catullus 58. *carmen*ében a Lesbia név háromszoros ismétlését például csak úgy tudta elérni, hogy fellazította a hendecasyllabust. vö. POLGÁR, 148–149.

³¹ VAS, 600.

³² Lásd erről RÓNAY László, *Devecseri Gábor alkotásai és vallomásai tükrében*, Budapest, Szépirodalmi, 1979, 170–175.

³³ VAS, 600.

³⁴ „Tudniillik ő kialakított egy elméletet, hogy minden szónak ugyanúgy kell lefordítva lenni, ahogy az Homérosnál volt, és hogyha Homéros a X. énekben ezt a szót használta ezen a helyen, akkor a XXI. énekben is ezt kell használni. Ami abszurd követelmény egy fordítással szemben, de ennek az érvényesítése kedvéért mindig újra és újra átírta.” SZILÁGYI János György, *Örvények fölé épülő harmónia: Interjúk, dokumentumok, levelek I. (Tudományban élni: Interjúk és tanúságtétel)*, szerk. KOMORÓCZY Géza, Budapest, Gondolat – Szépművészeti Múzeum, 2018, 179.

³⁵ DEVECSERI Gábor, *Előszó* = D. G., *Kalauz Homéroszhoz*, Budapest, Szépirodalmi, 1970, 5.

³⁶ SZILÁGYI, *A tenger fölött*, 231.

javításon mentek át, s Szilágyi nyilatkozataiban is felbukkan az a vélemény, hogy Devecseri a sok csiszolgatással rontott a fordítások szövegén.³⁷ Maga Devecseri is utal arra *A haszfelmetszés előnyei* című emlékiratában, hogy mániákus csiszolómunkájáért többektől korholást kapott,³⁸ ő azonban meg volt győződve arról, hogy fordítását minden egyes csiszolással egyre magasabb szintre emeli, s ha a halál nem akadályozza meg ebben, a tökéletesítésre irányuló javítgatásokat tovább folytatta volna.³⁹

Ahhoz, hogy világosabban lássuk, milyen aspektusaikban változtak meg Devecseri fordításai a Szilágyi által csúcspontként megjelölt 1947-es év után, érdemes megfigyelni és összevetni a fordításvariánsokat, s érdemes egy pillantást vetni arra a háttérvitára is, mely a „becsmérlő szavait” sosem tompító „edző”,⁴⁰ valamint a saját megoldásait hevesen védelmező fordító között folyt. Ezt az interakciót jól érzékeltetik a *Metamorphoses*-fordítás háttér munkálatait dokumentáló kéziratok,⁴¹ de nyomokban ott van az *Odyseia*-fordításnak a hagyatékban megőrzött változataiban is.

A változtatásoknak vannak speciális, az adott műfajhoz, a fordított szerző stílusához kötődő okai, vannak azonban olyan általános jegyek, amelyek az érett Devecseri fordításvariánsaiban nyelvtől, műfajtól és szerzőtől függetlenül fellelhetők. Homérosznál speciális elem az ismétlődő sorok, félsorok, szócsoportok egyeztetése: erre Devecseri az *Odyseia*-fordítás csiszolása és az *Ilias* fordítása során tudatosan törekedett, az ismétlődő sorok azonosításához Eduard Schmidt *Parallel-Homerj*át használva.⁴² „[A]zt a művészi hatást – fogalmazott ezzel kapcsolatban metaforikusan –, amelyet az eredetiben az ismétlődő sorok egyenletes hullámverése kelt, az eredetinek azt mondhatnám zenekari hatását is igyekeztem megközelíteni.”⁴³ A Homéros-fordításoknak

³⁷ „Minden antik fordítását velem ellenőriztette, sorról sorra mentünk végig minden fordításán. Én mondtam neki azt is, hogy most már hagyja abba a Homéros-fordítás csiszolását, mert egyre rosszabb lesz, ezen persze mindig összevesztünk.” SZILÁGYI, *Örvények fölé épülő harmónia*, 179.

³⁸ „Ki értette, érthette volna jobban meg Szabó Lőrincnek ama szándékát, [...] mint én, aki – hogy csak egyetlen példát említek – Homérosz-fordításomat mániákus csiszoló-munkával évről évre, olykor napról napra mindig az éppen elért szintre igyekszem emelni? S még az egyes kiadások nyomdába adása után is; hogy aztán olyan levelet kapjak Illés Endrétől: »Hagyd abba, most már csak elronthatod.« S olyan élőlősbani korholásokat Szilágyi János Györgytől (Bandi testvéröccsétől), hogy semmi értelme tovább esztorgályoznom e munkát, inkább arra törekedjem, hogy mást is megcsináljak, hézagot pótoljak.” DEVECSERI GÁBOR, *A haszfelmetszés előnyei: A mulandóság cáfolatául*, Budapest, Magvető, 1974, 60.

³⁹ „Felvittem – hogy megint ezzel a példával kezdjem – Homérosz-fordításomat olyan magasra, ahonnan már csak én magam látom, hogyan kerülhetne még fentebbre. Ha meggyógyulhatok és meggyógyulok, bizonyosan hozzá is segítem; magamat gyönyörködtető, élvezetes munkával segítem hozzá.” *Uo.*, 61.

⁴⁰ A Devecseri *epistolájában* a mesterek, barátok, filológusok listáján „edző”-nek nevezett Szilágyi János György a „becsmérlő szavait ki sosem tompítja” jellemzést kapta. DEVECSERI GÁBOR, *Epistvla ad Horatiuum sive de arte interpretandi liber: Levél Horatiushoz avagy a fordítás művészete (Utószó)* = Quintus HORATIUS Flaccus összes versei, Budapest, Corvina, 1961, 622.

⁴¹ Ezekről lásd POLGÁR Anikó, *Új alakokká vált testek: Devecseri Gábor és az ovidiusi Átváltozások*, Ókor, 2017/3, 54–65.

⁴² Carl Eduard SCHMIDT, *Parallel-Homer oder Index aller homerischen Iterati in lexikalischen Anordnung*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1885.

⁴³ DEVECSERI GÁBOR, *Kísérőszó* = HOMÉROS, *Ilias*, ford. DEVECSERI GÁBOR, Budapest, Szépirodalmi, 1952, 410.

ugyancsak speciális jegye a hexameterek görögösebbé tétele és a lex Wernickiana⁴⁴ érvényesítése.

Vannak azonban általánosan érvényesített elvek is, melyek a legtöbbet javítgatott művek (Catullus, Homéros, Plautus⁴⁵) fordításvariánsait összekötik egymással. A metrikai csiszolás mellett Devecseri a javítások során műfajtól és nyelvtől függetlenül törekedett a verssorok lekerekítésére,⁴⁶ a díszítmények, az árnyalatok megtartására,⁴⁷ a másik nyelvnek, „e nyelv anyagá”-nak az érzetetésére,⁴⁸ az antik szöveg alkalmanként felbukkanó rímeinek, összecsengéseinek leképezésére, az „őrálló szavak”⁴⁹ (verssorkezdő vagy -záró szavak) megtartására, a szavak légkörének, holdudvarának és gyökerének érzékeltetésére.⁵⁰ A javítások során (és az új elvek kialakítása után született fordítások, például a *Metamorphoses* elkészítésekor) különösen kedvét lelte az alliterációk halmozásában, néha még akkor is, ha ehhez az eredeti szöveg nem adott támpontokat.

Arról, hogy a Homéros-fordítás során kialakított elveket Devecseri más szövegek fordítására is kiterjesztette, tanúskodik a Horatius-kötet verses utószava, amelyben az ismétlődő szavak egyeztetését is általános szabályként fogalmazza meg. „Legfőképpen az ismétlődő szók tizezerkép / tudják adni e holdudvart, e külön ragyogást is / egymásnak” – írja, s az indoklásban Homérosra utal:

Büszke vagy, orrod fennhordod, ha homéroszi három-
helyt ragyogó jelzöt kicserélsz, s három külön és új
szóval jelzed: amért más-más szót löksz a helyére
mindenhol, hiszed azt, hogy most jól gazdagítottad

⁴⁴ „Homéros fordításakor igyekeztem a magyar költői gyakorlatban máig kizárólagosan jelentkező, Vergiliushoz és Vörösmartyhoz kötött hexaméterrel szemben egy görögösebb és homérosibb hexamétert megformálni. Ezt a verssorok sűrűbb tagolásán kívül, a hexaméter daktylikusabbá tételével és a Wernicke német tudós által fölfedezett törvénynek, annak a követelésnek, hogy a bukolikus diairesis előtt a negyedik versláb daktilus legyen, fokozottabb érvényesítésével kívántam elérni.” *Uo.*, 410.

⁴⁵ A legtöbb fordításvariánst Devecseri Catullus-, Homéros- és Plautus-fordításai esetében találjuk, a megjelent kötetek számából is adódóan, hiszen az adott műnek egy új kiadása újabb csiszolási hullámot hoz magával. Catullus verseinek és Plautus *Miles gloriosus* fordításának Devecseri életében négyféle kiadása volt, az *Odysseiának* hatféle. Erről bővebben: POLGÁR ANIKÓ, *A variánsok sűrűjében: A műfordítás lezáratlanságának jelensége Devecseri Gábornál = Nova Posoniensia VI.: A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*, szerk. MISAD Katalin, CSEHY Zoltán, Pozsony, Szcenci Molnár Albert Egyesület, 2016, 90–113.

⁴⁶ „Általában a stichikus, a kristályos megoldás megközelítése, most már megvalósítása az út és az új állomás.” – írta egy feljegyzésében, mely a hagyatékában a Catullus-variánsok kéziratái között maradt fenn. Erről bővebben az 5. *carmen* magyar fordításai kapcsán: POLGÁR ANIKÓ, „Lezbia csókolj! éljen az élet!”: *Catullus 5. carmenének magyar fordítás- és hatástörténete = Nova Posoniensia IV. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*, szerk. MISAD Katalin, CSEHY Zoltán, Pozsony, Szcenci Molnár Albert Egyesület – Kalligram, 2014, 135–136.

⁴⁷ Erről többek között *epistolájában* vall: „Mert ha a formát megtartjuk s gonddal kerekítjük, / már a díszítmények, meg az árnyalatok sorakoznak / mint új és fontos feladat teeléd.” DEVECSERI, *Epistvla*, 611.

⁴⁸ *Uo.*, 613.

⁴⁹ *Uo.*, 614.

⁵⁰ „Hanem arra ügyelj, törekedj is, / hogy sok-sok szónak van légköre, s ezt vele hozd át; / vagy másképp: ragyogásának holdudvara is van, / hozd át; harmadképp: gyökerével szívta magába / édes izét, ásd hát ki, ha kell, minekünk gyökerestül.” *Uo.*, 616.

fordításban az ő szövegét, van változatosság
 benne, nem úgy, mint volt. Te szegény! Hát nem veszed észre,
 hogy nem véletlen jelöl ő vele isteneket, meg
 embereket, sőt másutt állatot – ezzel is épp azt
 mondva ki, hogy létben, hogy sorsban, megjelenésben
 mennyire egy ez amazzal, mily közös is valahányban
 az, mit a jelző mond.⁵¹

A Horatiust megszólító, tulajdonképpen a Horatius-fordítások fordítói ars poeticáját összefoglaló utószó tehát a Homéros-fordítások tanulságait levonva fogalmaz meg szabályrendszert a fordítók számára. Devecserinek a versbe foglalt példái között több olyan is van, amelyeket másutt esszéiben részletesebben is kifejtett. Az ismétlődő sorok, periódusok azonos fordításának szükségessége mellett a versben is, a Homéros-fordításról írt esszéiben is vall. Az *epistolá*ban röviden utal például arra, hogy előfordul, hogy a költő ismétlődő formulával „királyokat és kondást” kapcsol össze, ezáltal „vonja be őket / mind emberszerető fénykörbe, magas derűjébe”.⁵² Ugyanez a példa szerepel részletesebben a *Kalauz Homéroszhoz* című esszéiben, amelyből kiderül, hogy az *Odysszeia* hatodik és tizennegyedik énekének, Nausikaá és Eumaios szavainak összekapcsolásáról van szó, két szó szerint egyező sorpárról az eposz két távoli helyén.⁵³

Ezekhez az egymásnak messziről felelő sorokhoz járul Devecseri szerint az egymásnak „közvetlen közelből felelő szótagok és hangok »zenekísérete«”, „a szójátékok, sorvégi vagy sormetszetbeli összecsendülések, a történethez igazodó ritmusgyorsulások és lassúdások, a metrikailag jelentős helyre, mintegy kirakatba emelt nevek és jelzők, a hangutánzó és csengésükkel illusztráló vers-változatok közlő szerepe”.⁵⁴ Devecseri munkamódszere – főként az *Ilias*-fordítástól kezdődően – ezeknek a részlet-elemeknek az egyenkénti visszaadására irányul. Úgy hiszi, ha minden egyes sajátos-ságot *egyenként* sikerül visszaadnia, akkor sikerül az *egésznek* a tökéletes áthozatala. Egyik esszéjében Devecseri ezt a virágoskert metaforájával érzékelteti: a metafora szerint a kert minden egyes virágát egyenként át kell ahhoz ültetni, hogy az egésznek az illatát érezhessük: „A hangulatot, az eredeti mű virágoskertjének illatát, nem valami külön a rét fölött lebegő léggömb adja, hanem a rét minden egyes fűszála illatának összessége. Igyekezz átültetni minden virágot, minden fűszálat; egyenként, ha kell, s külön gondot fordítva mindegyikre – s akkor illatozik majd nálad is az *egész* rét.”⁵⁵

Fordítás és csiszolgatás közben Devecseri ezeknek a virágoknak az egyenkénti átültetésére, vagyis ezeknek a részletszépségeknél a visszaadására törekszik. Az utólagos

⁵¹ *Uo.*, 617.

⁵² *Uo.*, 618.

⁵³ DEVECSERI, *Kalauz Homéroszhoz*, 43–44.

⁵⁴ DEVECSERI GÁBOR, *Böbeszédű-e Homérosz?: Homérosz szavairól, szócsoportjairól és a Homérosz-fordítás módszereiről*, Könyvtáros, 1957/1, 45–46.

⁵⁵ *Uo.*, 46.

javitgatás során is újra visszatér egy-egy ilyen korábban megoldatlan díszítményhez, s az utólag lecserélt kifejezések, betoldott jelzők, sorkezdő vagy sorzáró pozícióba helyezett szavak, hangutánzó vagy más zenei elemek nem egyszer megtörik a szöveg korábbi természetes folyását, fokozzák a szöveg nyelvi idegenségét, nehezítik a megértést. Ezt a kéziratok tanúsága szerint Szilágyi János György többször is felrótta Devecserinek a munkafolyamat során. Szilágyinak a javításokhoz írt kéziratot megjegyzései és Devecserinek ezekre adott reakciói sokat elárulnak a munkamódszer tudatosságáról és arról a kétféle látásmódról, amely Devecserit főként az *Ilias*-fordítás utáni időszakban egyre inkább elválasztotta azoktól az olvasóktól, akik a fordításait elsődlegesen magyar szöveggé olvasták.

Devecseri *Odysseia*-fordítása 1957-es változatának⁵⁶ szerkesztőjeként Vas István a szöveget a magyar olvasókhöz igyekezett közelíteni. Az *Odysseia*-fordítás 1957-es kiadásánál ugyanis fordított a helyzet, mint a pár évvel későbbi, 1961-es Horatius-kötetnél: itt Vas szerkeszti Devecserit, az ő ízléséhez igazodik némileg Devecseri fordítása, Horatiusnál fordítva. Vas István a Devecseri-hagyatékban fennmaradt, 1956. július 17-én kelt levelében⁵⁷ egy rövid hibalistát küld, ám Devecseri nem minden esetben hajlandó a Vas nyelvérzéke által hibásnak, magyartalannak érzékelt elemeket megváltoztatni.

Vas udvarias levele gratulációval kezdődik, majd hangsúlyozza, hogy csak apró megjegyzésekről van szó, s Devecserinek nem muszáj elfogadnia őket („mondanom sem kell, a te legszuverénebb megítélésedre bizom, mit fogadsz el belőlük”). Az egyoldalas levél tíz problematikusnak tartott szöveghelyet jelölt meg, ez az *Odysseia* terjedelmét tekintve valóban elenyésző. Ebből Devecseri hatot változtatások nélkül hagyott, Vas levelében az adott részhez (ahogy ez fordításkézirataiban másutt is megfigyelhető) M jelet tett, nyilvánvalóan arra utalva, hogy az adott szövegváltozatot meghagyja, mert megoldottnak tekinti. Négy helyre írt E jelet, jelezve, hogy elfogadja a kritikát, s ezeket a szöveghelyeket javította is. A harmadik ének 468. sorában a személyes névmást kifogásolta Vas István: „ő lépett ki a kádból – magyartalannak érzem” – írja. Az adott sor és szövegkörnyezete több változáson ment át, ezt a kötetekben és a kéziratokban is nyomon követhetjük. Az alábbiakban a görög szöveg után az 1947-es első kiadás és az 1957-es, már az új elvek szerint javított fordítás három sorát idézem (3. ének, 466–468. sor).

αὐτὰρ ἐπεὶ λούσεν τε καὶ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ,
ἀμφὶ δὲ μιν φᾶρος καλὸν βάλεν ἠδὲ χιτῶνα,
ἔκ ρ' ἀσαμίνθου βῆ δέμας ἀθανάτοισιν ὁμοῖος⁵⁸

⁵⁶ HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, ford. DEVECSERI GÁBOR, Budapest, Európa, 1957.

⁵⁷ Vas István levele Devecseri Gábornak, 1956. július 17., PIM Kézirattár, V. 5578/280

⁵⁸ HOMERVS, *Odyssea*, Pars I., Lipsiae, In aedibus B. G. Teubneri, 1927, 45.

Majd miután megmosta, olajjal kente be testét,
és gyönyörűszép inget adott rá, drága palástot;
ő pedig istenként gyönyörűen szállt ki a kádból⁵⁹

S hogy megmosva, bekente a testét síkos olajjal,
s drága köpenyt borított köribe, szép inget is ekkor,
úgy lépett ki a kádból, mint valamely magas isten⁶⁰

Egy köztes változat Devecseri kéziratából:

S hogy megmosva, bekente a testét síkos olajjal,
s drága palástot adott rá, és szép inget is ekkor,
ő lépett ki a kádból, mint valamely magas isten⁶¹

Vas a 468. sornak nyilván ezt a változatát látta, ebben találta magyartalannak az „ő” személyes névmás hangoztatását. A 467. sorhoz Devecseri egy bekeretezett i betűt írt, jelezve, hogy ismétlődő sorról van szó. Az *Odysszeia* 23. éneke 155. sorában ugyanez ismétlődik, az első esetben Télemakhos, a másodikban Odysseus megfürdetéséről és felöltöztetéséről van szó. A két szakasz közti összefüggés már a Devecseri-fordítás első kiadásából is kiütközött („és gyönyörűszép inget adott rá, drága palástot”;⁶² „Eurynomé, szép inget adott rá, drága palástot”⁶³), a változtatás oka tehát nem az ismétlődő sor megtartása volt, sőt, a javított, 1957-es kiadásban a két azonos homérosi szöveghely nincs egyeztetve („s drága köpenyt borított köribe, szép inget is ekkor”;⁶⁴ „Eurynomé, szép inget adott rá, drága palástot”⁶⁵), s ez a későbbiekben sem került javításra.⁶⁶ Az ismétlődő helyeknél (melyek fontosságát pedig olyan sokszor hangoztatta, s melyek megtartására valóban nagy gonddal ügyelt⁶⁷), ezúttal fontosabbnak bizonyultak a levelek apró erezei, melyek átmentésére a 3. énekben gondosabban

⁵⁹ HOMÉROS, *Odysszeia*, ford. DEVECSERI Gábor, Budapest, Új Idők Irodalmi Intézet RT – Singer és Wolfner, [1947], 56.

⁶⁰ HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, 1957, 43.

⁶¹ PIM Kézirattár, Devecseri Gábor-hagyaték, Gynsz.: 1998/7

⁶² HOMÉROS, *Odysszeia*, [1947], 56.

⁶³ *Uo.*, 352.

⁶⁴ HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, 1957, 43.

⁶⁵ *Uo.*, 309.

⁶⁶ Ugyanez a változat a későbbi kiadásokban: HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, ford. DEVECSERI Gábor, Budapest, Szépirodalmi, 1963, I, 62., II, 170. HOMÉROSZ, *Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*, ford. DEVECSERI Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1974, 468., 771.

⁶⁷ Természetesen csak általános törekvésről van szó, egy szabályról, mely nem kerül minden esetben megvalósításra. Ritoók Zsigmond Ponori Thewrewk Emil egyik fordítói megoldása kapcsán arra figyelmeztet, hogy bármennyire helyesnek is tarthatjuk az elvet, nem minden esetben szabad ezt a fordítónak betartania. Vö. RITOÓK Zsigmond, *A magyar Homérosz-fordítások: XX. század = A klasszikusok magyarul*, szerk. HAJDU Péter, FERENCZI Attila, Budapest, Balassi, 2009, 74–75.

ügyelt, mint a 23. énekben. A 466. sor első változatából a λιπ’ (zsírosan, olajosan) szó kimarad, ezt pótolja a javított változat (a nyelvtani szerkezetet átalakítva jelzős szerkezetté) a „síkos olajjal” kifejezéssel. A „síkos” szó beékelésével azonban már hosszúnak bizonyult az első fordításváltozat gördülékeny sorkezdeté, mely a görög időhatározói mellékmondatot képezte le („Majd miután megmosta”), s ennek helyére Devecseri egy nyakatekert, határozói igeneves szerkezetet helyezett („S hogy megmosva”). A 467. sor javítása során Devecseri előbb a különös görög szórend érzékeltetésére törekedett: a χιτων újjatlan, ingszerű férfi alsóruha, míg a φαρος köpeny vagy palást, nyilván az ing fölé kerül, Homéros azonban a hystologia alakzatát alkalmazva, a későbbit előbb említi a köpeny felöltését az ing felöltése elé helyezi.

Devecseri kéziratában, mely láthatólag az átmenetet képviseli az 1947-es és az 1957-es változat között, géppel írva még az első kiadás sorváltozata szerepel („és gyönyörű szép inget adott rá, drága palástot”), majd ezt kihúzta és kék ceruzával írta fölé az első javítási ötletet („s drága palástot adott rá, és szép inget is ekkor”). Ezt is kihúzta azonban, s ugyancsak kék ceruzával a gépelt sor alá beírta azt a változatot, mely az 1957-es kiadásba is bekerült („s drága köpenyt borított köribe, szép inget is ekkor”). Ezzel a javítással a célja nyilván a levél egy további erezetének, a βάλλω igének az érzékeltetése volt (a βάλλω első jelentése dob, hajít, de ráterít, köré fonja a karjait jelentésben is előfordulhat⁶⁸). A javított változatban a magyarul természetesen ható, az öltöztetésre utaló ráad ige helyét a nyakatekert „borított köribe” veszi át. Devecseri, hogy a Homéros által használt ige holdudvarát is érzékeltesse, ezúttal is inkább lemond a szöveg természetességéről.

Homérosnál ismétlődik a 3. ének 468. sora is, Odysseusra vonatkoztatva a 23. ének 163. sorában. Devecseri fordításának első kiadásában a két szöveghely nem egyezik: „ő pedig istenként gyönyörűen szállt ki a kádból”⁶⁹ – mondja a 3. énekben Télemakhosról; „S ő lépett ki a kádból, mint valamely magas isten”⁷⁰ – írja a 23. énekben Odysseusról. Az 1957-es kiadásban a 23. énekben megőrződik a korábbi változat megoldása („S ő lépett ki a kádból, mint valamely magas isten”⁷¹), s ehhez igazította Devecseri a kéziratban és Vas István levelében megőrződött köztes változatban a 3. ének azonos sorát, hogy az ismétlődő helyet ugyanolyan formában oldja meg. Mivel a Vas javaslatára történt javítás („úgy lépett ki a kádból, mint valamely magas isten”⁷²) csak egy szót változtatott ezen, az ismétlődő sor nagy része megőrződött, Devecseri elfogadhatónak tartotta Vas felvetését. Az ismétlődés mellett nyilván ezúttal is szó van arról is, hogy (Devecseri korábban idézett metaforájából kiindulva) a levélnek

⁶⁸ A βάλλω igét használja Homéros például az *Odysseia* 17. énekének 38. sorában, annak kifejezésére, hogy a hazaérkező Télemakhos anyja átkarolta, Devecseri fordításában: „karolta körül szeretett fiasarját”: HOMÉROS, *Odysseia*, [1947], 260; HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, 1957, 226.

⁶⁹ HOMÉROS, *Odysseia*, [1947], 56.

⁷⁰ *Uo.*, 352.

⁷¹ HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, 1957, 309.

⁷² *Uo.*, 43.

egy korábban figyelmen kívül hagyott erezetét is átmentse az új sorvariánssal, az első változattól ugyanis kimaradt a testalkat, termet jelentésű δέμας szó – a javított változattal (illetve a 23. ének hasonló helye fordításvariánsának átvételével) Devecseri azt is érzékelteti, hogy Télemakhos termetét, testalkatát tekintve hasonlít az istenekhez (nyelvtanilag a szerkezet átalakul, hiszen a δέμας főnév helyett a fordító a „magas” melléknevet használja). Ha megfigyeljük az idézett sorokat, fordításváltozatokat metrikai szempontból, láthatjuk, hogy a csiszolgatás célja nem a metrika abszolútizálása volt, a 466. és a 468. sorok esetében ugyanúgy három-három daktilus maradt a javított sorváltozatban is, csak a 467. sor új változata lett daktilikusabb, hiszen ebben három helyett négy daktilust találunk, ám a lex Wernickiana az idézett három sor egyik változatában sem érvényesül. Az új megoldásokban érzékelhető megbicsaklás tehát nem a metrika abszolútizálásának lett az eredménye, hanem annak, hogy a fordító a levelek erezetét egyenként át akarta menteni.

Devecseri csak azokban az esetekben egyezett bele a szerkesztő javítási javaslataiba, amennyiben azok nem befolyásolták az új elvek szerint készült variánsait, vagy összhangban voltak új elveivel. Vas kifogásolta a 22. ének 36. sorának fordítói megoldását is: „igy nyirtátok a házam – tudom, szószerinti fordítása a remek homéroszi képnek, amely a birkák nyírására céloz. Mégis a kinyirni szó folytán kellemetlenül modern izt kap”.⁷³ Devecseri ezt a kifejezést tudatosan, új elvei érvényesítéseképpen iktatta be (a korábbi megoldás: „fölemésztették a házam”⁷⁴), ezért nem volt hajlandó Vas István megjegyzése nyomán javítani (a levélben az idézett részhez az M betűt írta, annak jeleként, hogy meghagyja fordításvariánsát).

Az 1957-es *Odysseia* felelős szerkesztőjeként Vas István, a fordítás ellenőrzőjeként Marót Károly van feltüntetve, Szilágyi János György, akihez az első kiadás ajánlása is szólt, a vázaképek kiválasztójaként és magyarázójaként működött közre. Emellett azonban – bár neve a kötetben a fordítás ellenőrzőjeként nem szerepel – a kéziratok tanúsága szerint átnézte, az első kiadással és az eredetivel is összevetette Devecseri új fordításvariánsát. Devecseri gépiratához ceruzával itt-ott megjegyzéseket fűzött, ezek többnyire arra vonatkoztak, hogy az adott szakaszt nem tartotta eléggé gördülékenynek, magyarosnak (például „nem szerencsés”, „ez magyarul van?”, „ronda”, „nem érthető”, „ezt ne”, „borzasztó”, „esetlen”, „kómikus”, „ez nagyon erőtlen”, „mi ez a marhaság?”). Ezek a megjegyzések ritkák, előfordul, hogy egész oldalon egy sincs, illetve többnyire egy-egy oldalon csak egy ilyen van. Itt-ott utal arra is, hogy az új variánssal Devecseri elrontotta a régít („a régi sokkal jobb”, „teljesen értelmetlen lett”, „sokkal jobb a régi, így elvész a folytonosság”, „vissza a régít! [így értelmetlen]”).

Devecseri meg van győződve arról, hogy az apró mozaikok áthozásával ugyanaz a kép fog összerakódni, ám gyakran egy-egy mozaik beiktatása az egész sor értelmét félreviszi. Jól mutatják ezt a 15. ének 15. sorának fordításvariánsai. Az első kiadásban

⁷³ Vas István levele Devecseri Gábornak, 1956. július 17., PIM Kézirattár, V. 5578/280

⁷⁴ HOMÉROS, *Odysseia*, [1947], 334.

szereplő variánsból kimaradt az ἀμύμονα (feddhetlent, tisztát) jelző, ezt a „tisztán” határozószó beiktatásával próbálja megoldani Devecseri az 1957-es változatban:

πεμπέμεν, ὄφρ’ ἔτι οἴκοι ἀμύμονα μητέρα τέτμης.⁷⁵

küldjön már haza, hogy még otthon leld az anyádat⁷⁶

küldjön már haza, hogy tisztán leld még az anyádat⁷⁷

Ez az utóbbi változat, mely bekerült az 1957-es kötetbe, szerepel a kézirati hagyatékban is, s nem került javításra, annak ellenére, hogy Szilágyi egy felháborodást tükröző, felkiáltó- és kérdőjelekkel ellátott megjegyzést és szó szerinti fordítást is írt Devecseri gépiratához: „szó sincs erről!?!?” „találkozz... a tiszta anyáddal”. A fordítás ezúttal sem lett daktilikusabb, a lex Wernickiana sem érvényesül egyik sorvariánsban sem, a javítás célja tehát ezúttal sem a metrika abszolutizálása volt.

A hagyatékban őrzött variánsok halmaza mutatja, hogy Devecseri folyton elégedetlen volt korábbi fordításvariánsaival, s új meg új változatokkal kísérletezett. Ebbe az állandó meg nem elégedésbe tulajdonképpen a megvalósíthatatlan tökéletességre törekvő elvei kényszerítették bele. A rét minden egyes fűszálának átültetése, a levél minden erezetének átmentése nem bizonyult könnyen megvalósítható feladatnak, s a szerkesztői és olvasói visszajelzések sem igazolták Devecserinek azt a meggyőződését, hogy a rét valamennyi fűszálának egyenkénti átültetése ugyanazt az illatot fogja eredményezni.

Az új elvek kialakítására Devecserit – amint ezt nyilatkozatával is megerősítette – az 1952-ben megjelent *Ilias* fordításának tapasztalatai készítették, vagyis a váltás a fordítói életműben azon a ponton jött el, ahol a költői válság is kezdődött. Bár a csiszolgatások kényszere nyilván belső igényből is fakadt, nem elhanyagolandó szempont, hogy erre Devecseri filológusi felszólítást kapott, méghozzá az ötvenes években, amikor egy-egy ilyen felszólítás figyelmen kívül hagyása végzetes következményekkel járhatott. A Magyar Nyelvőr 1953-as évfolyamában (mely Sztálin gyászkeretes képével és a Sztálin haláláról tudósító cikkel indul) Révay József részletes (elsősorban nyelvtani szempontú) elemzést közöl Devecseri *Ilias*-fordításáról, számos fordítói megoldást kiemelve és dicsérve ugyan, ám nem hallgatva el a kritikát sem. A szépséghibák felsorolásához hozzáteszi, hogy „az ilyen hatalmas arányú mű soha sincs készen és szüntelenül fűnifaragni, csiszolni és szépíteni kell rajta”.⁷⁸ A dicséret után Révay felsorolja a magyartalanságokat, „németesség”-eket, a túl modern kifejezéseket, igaz, hozzátéve, hogy „a hiba nem sok s egyik sem égbekiáltó, de mind olyan, hogy javítandó és javítható. Ha a

⁷⁵ HOMERVS, *Odyssea*, Pars II., Lipsiae, In aedibus B. G. Teubneri, 1928, 33.

⁷⁶ HOMÉROS, *Odysseia*, [1947], 229.

⁷⁷ HOMÉROS, *Odüsszeia*, 1957, 197.

⁷⁸ RÉVAY József, *Az új magyar Ilias*, Magyar Nyelvőr, 1953/5–6, 426.

fordító végrehajtja ezt az »utolsó simítást«, az új magyar Ilias még tisztább fényben fog felragyogni”.⁷⁹

Ezek után nem meglepő, hogy Devecseri nem érzi lezártnak munkáját. 1955-ben az Esti Budapest *Írók készülő műveikről* rovatában arról nyilatkozott, hogy új Homéros-fordításokon dolgozik, holott ekkor már az *Odysszia* (1947) és az *Ilias* (1952) is készen volt, első kiadásaiuk megjelentek. Írásában Devecseri kijelenti, hogy az *Ilias*-fordítás tapasztalatait szeretné átvinni az *Odyssziára*,⁸⁰ s hogy a két eposz fordítását lezáratlan, sőt, lezárhatatlan folyamatként képzei el. A cikkben a rókáról és a sajtról szóló aiséposzi mesére utal, mely a soha meg nem elégedő fordító munkájának metaforájává válik. A mesében a róka egyenlően akarja két részre osztani a sajtot, „kettőtöri, de az egyik fele nagyobb, mint a másik; leharap a nagyobb feléből, de túl nagyot, így most a másik fél a nagyobb; abból is leharap – újból csak az előbbi helyzet áll elő, sohasem sikerül egyforma nagyságúra harapnia a két felet, így apránként elfogyasztja az egészet”.⁸¹

Valami ilyesmi történt a Devecseri-fordításokkal a javítgatások során: ha nem is veszett ki belőlük minden szépség, de a variánsok apránként elkezdtek fölemészteni a korábbi szövegek természetességét és könnyed folyását. Ezt a levelek minden egyes erezetét egyenként átmenteni akaró mozaiktechnikát vitte át Devecseri a Homéros-fordításokról egyéb fordításaira, s ezt várta el szerkesztőként a Horatius-kötet fordítói-tól is. A gördülékenység, a természetes hangzás nem a metrika abszolutizálásának esett áldozatul, hiszen Devecseri az antik metrumokat hihetetlen könnyedséggel kezelte, hanem az egyes díszítmények utólagos beszuszakolása okozta a verssorok nyakatekert hangzását. Devecseri fordításainak egyenetlenségét nem a hexameter és a horatiusi bonyolultabb versformák különbsége okozza, hanem a fordítói nézeteiben bekövetkezett változás (bár kétségtelen, hogy a merevebb ódaformák esetében ez a mozaiktechnika még feltűnőbb töréseket tud okozni⁸²). Catullus-fordításainak korábbi variánsai mutatják, hogy Devecseri a lírai formákat is könnyeden tudta kezelni, amíg nem törekedett az összes mozaiknak, az összes díszítménynek, a rét összes fűszálának az átültetésére.

Megdöbentő ez a mániákus igyekezet az elérhetetlen tökéletesség megvalósítására, s talán az sem véletlen, hogy az „egész” áthozatalának vágya a totális, mindenre kiterjeszhető elvekkkel társulva éppen az ötvenes évektől kezdődően vált fordítói életprogramjának meghatározó elemévé. Szilágyi is lát összefüggést a költői mélypont,

⁷⁹ *Uo.*, 429.

⁸⁰ „Nyilvánvaló, hogy az »Ilias« átültetésének hat évig tartó munkája a Homéros-fordítás olyan tapasztalatait hozta, amelyekkel feltétlenül élni kell a magyar »Odysszia« szövegében is.” DEVECSERI Gábor, *Új Homéros-fordítások*, Esti Budapest, 1955. augusztus 13., 4.

⁸¹ DEVECSERI, *Új Homéros-fordítások*, 4.

⁸² Szepessy Gyula Horatius-fordításaiból látható, hogy a természetesség eléréséhez Horatius esetében sem a metrum elhagyása az egyetlen út. „Általános és végzetes hibájuk a Horatius-fordításoknak, hogy a fordítók – s ez nemcsak a régi filológus-fordítókra, hanem az újabb fordítókra is vonatkozik – szemmel láthatólag körömszakadtig ragaszkodnak minden latin szóhoz, nyelvi sajátosságához” – írja metrumhű fordítása utószavában. SZEPESSY Gyula, *Az én Horatiusom = HORATIUS legszebb ódái*, ford. SZEPESSY Gyula, Budapest, 1984, 146.

valamint a fordítói nézetek dogmatikussá merevedése között. Utal „a katona-költő verseivel párhuzamosan készült” fordításokra, „a még az *Odyseiából* merített lendületet őrző *Íliástól* az 1961-es Horatiusig és tovább”.⁸³ Majd hozzáteszi: „[e]zen a költői mélyponton lépett mindinkább az ihlet helyébe a pontosság, az antik metrika és poétika gyakorlatának dogmákká merevedése, az örökös javítások megszállottsága (ami persze – félreértés ne essék – távolról sem jelenti az ezekben az években készült fordításainak értéktelenné degradálását).”⁸⁴

Devecseri és egy új, „nem klasszicista” kor víziója

Devecseri fordítói pályájának kiteljesedése arra a korszakra esik, amikor a fordítandó művek és az alkalmazott fordítói módszerek megválasztása nem egyéni döntés függvénye volt, hanem központilag szabályozott. Számos antik fordítás készült a Devecseri elveinek megfelelő szabályok szerint, olyannyira, hogy akár Devecseri-iskoláról vagy Devecseri-paradigmáról is beszélhetünk. Ennek az iskolának a hatása, bár az új paradigma megalapozása óta eltelt idő nemcsak a költészetszemléletben hozott változásokat, hanem az irodalom intézményrendszerében is, tulajdonképpen máig megmutatkozik.

A Devecseri-paradigma kortárs megkérdőjelezői a Horatius-vitához nyúlnak vissza, elsősorban a metrika abszolutizálása ellen felszólaló Vas Istvánhoz. Imre Flóra a római ódák új fordítása kapcsán a Horatius-vitának Devecseri elveit megkérdőjelező hangjaira utal: „Az 1961-es Horatius összes versei kapcsán kibontakozott »metrumhűség-vitában« ifjúkorom óta a Vas István és Rónay György által képviselt hagyományhoz kapcsolódtam, úgy gondoltam tehát, hogy megengedhető a metrum lazítása a görög–latin műfordításokban, hiszen a magyar költészet a huszadik században olyan versnyelvet tett természetessé, amelyben a ritmus korántsem abszolút, sokkal inkább valamiféle rejtőző csontváza a költői szövegnek.”⁸⁵ A metrum fellazítására épülő paradigmaváltást javasol Déri Balázs is, hangsúlyozva, hogy „az eddig érvényes modell *mellé* (de nem *helyett*)” javasolja „a szabadverses átültetést”.⁸⁶

Az áttörés azonban még nem következett be, s nem biztos, hogy csak egy irányból, a metrika fellazítása felől fog bekövetkezni. A tiszta metrika és a természetes hangzás kombinációja elképzelhető a Devecseri korai korszakában keletkezett, később felülírt fordítások mintájára, a levelek valamennyi erezetének a megrajzolása nélkül, ahogy arra egyfelől az 1980-as években magánkiadásban megjelentetett Horatiusában Szepessy Gyula, másfelől újabban hexameteres Ovidius-fordításában Csehy Zoltán is törekszik, aki szerint „a hexameter gondolkodásmód és a magyar nyelv latin apától

⁸³ SZILÁGYI, *A tenger fölött*, 231.

⁸⁴ *Uo.*, 231–232.

⁸⁵ IMRE Flóra, *A római ódák új fordítása*, Magyar Tudomány, 2023/5, 583.

⁸⁶ DÉRI Balázs, *Apollón arany lantja: Az ógörög kardalköltészet szabadverses átültetéséről*, Magyar Tudomány, 2023/5, 617.

fogant szerelemgyereke”,⁸⁷ s aki fontosnak tartja az antik fordításnak az élő irodalmi folyamatokhoz való csatlakozását, a poétikai aktualizálást, a csatlakozást az aktuális irodalmi diskurzusokhoz.⁸⁸

Devecseri Homéros-fordítása egyelőre még tartja kanonikus pozícióját, amint erre Ritoók Zsigmond is utal: „[a]zóta még csak kísérlet sem történt új Homéros-fordítás készítésére, még részletfordítására sem”.⁸⁹ Ritoók vizionálja ugyan az új, „nem klasszicista” kor által létrehozott „nem klasszicista Homéros-fordítás”-t, de egyben idegenkedését is kifejezi ezzel szemben: „[é]n összeborzadok egy szabad versben fordított Homéros gondolatára, de volt, aki már ezt, mint gondolatot felvetette”.⁹⁰ Hogy az aktuális irodalmi diskurzusokból az antik formák nem hullottak ki teljesen, többek között Kovács András Ferenc, Parti Nagy Lajos, Olty Péter időmértékes versei mutatják, a paradigmaváltás a korábban egyetlen érvényes modellnek tartott formahűség mellett tehát inkább a Déri Balázs által hangsúlyozott (fentebb idézett) egymásmellettség, a több érvényes modell egymás mellé kerülése jegyében fog bekövetkezni. Kappanyos András, aki „könnyen olvasható és jól idézhető” fordításnak tartja Devecseri Homérosát,⁹¹ más viszonylatban (Nádasdy Dantéja kapcsán) hangsúlyozza, hogy „az újabb megoldás értéke nem abban áll, hogy eltörli a régít”.⁹² Ugyanígy elképzelhető, hogy a Devecseri-fordítások egy része egy új paradigma áttörése révén sem tűnik majd el teljesen a jövődöbéli olvasók (valós vagy virtuális) könyvespolcairól.

POLGÁR ANIKÓ
 egyetemi docens
 Selye János Egyetem, Komárom
 polgara@ujs.sk

“Not even the veins of its leaves should I ignore”:
*Comments on Gábor Devecseri’s Approach to Translation and His Method of Working as
 a Translator*

Abstract: This study deals with Gábor Devecseri’s approach to translation, one of the most influential and paradigm-setting figures in the history of 20th century Hungarian literary translation. I use examples to show that there is a significant difference between Devecseri’s

⁸⁷ CSEHY Zoltán, *Szerelmem, a hexameter*, Magyar Tudomány, 2023/5, 578.

⁸⁸ *Uo.*, 571.

⁸⁹ RITOÓK, *Homéros Magyarországon*, 309.

⁹⁰ *Uo.*

⁹¹ KAPPANYOS András, *Túl a sövényen*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2021, 45.

⁹² *Uo.*, 50.

early and his mature periods of translation. I examine the manuscript materials documenting the background work of the translators, the different variants of Devecseri's translations, and cite some specific solutions of the translation of the *Odyssey* in different versions. The study shows that the first edition of Devecseri's translation of the *Odyssey* in 1947 can be considered the peak of his translation output, while the later versions of the text lost their natural sound due to constant corrections and the subsequent insertion of certain embellishments.

Keywords: literary translation, Gábor Devecseri, *Odysseia*, metrics

DOI: 10.37415/studia/2024/1-2/41-57.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)